

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВА ТА ПРАВОПОРЯДКУ

*Ю. Крисюк
Кандидат юридичних наук
Ст. викладач кафедри теорії
та історії держави і права
Волинського національного університету
ім Лесі Українки*

Філософія права – це не просто якась окрема теорія чи сукупність філософських побудов і схем, що претендують на пояснення юридичної реальності, а передусім процес мислення, спрямований на пошук сенсу права та його місця у світобудові як одного з найважливіших аспектів соціальної дійсності. Саме тому окремі юридичні теорії, концепції, гіпотези та інші теоретичні конструкції являють собою методи єдиного мислительно-пізнавального процесу, за посередництвом яких розкривається зміст права як комплексного, багатогранного й багатовимірного явища суспільного життя. У своїй роботі ми розглянемо основні із них.

Позитивістська теорія належить до найдавніших у вивченні права і традиційно вважається найбільш «науковою» та «об'єктивною». Позитивізм (утилітаризм, біхевіоризм і (нео) кантіанство) як філософський метод передбачає наступні світоглядні постулати: «1) заперечення метафізики (для науки має значення лише те, що доступне спостереженню); 2) заперечення онтології й її заміна гносеологією та методологією пізнання (пізнання абсолютної істини неможливе, можливе лише висунення ймовірних гіпотез на основі спостережуваних даних); 3) заперечення самоочевидності і інтуїції, а також пов'язаний з цим раціоналізм і релятивізм (ніщо не може бути пізнане безпосередньо, усе повинно бути доведено за допомогою процедури логічного висновку); 4) заперечення суб'єктивності і розгляд її як перепони на шляху об'єктивного наукового пізнання (абсолютне протиставлення суб'єкта і об'єкта); 5) сильна концепція норми («нормальними» визнаються лише

чуттєвий досвід і логічне мислення, все інше – або невігластво, або патологія)» [1;20].

Виходячи з цього, юридичний позитивізм повинен послідовно заперечувати природне право як метафізику, інтуїтивне право, а також можливість судейської нормотворчості як прояву суб'єктивності в праві. З іншого боку, з точки зору філософського позитивізму, саме право та його філософія можуть кваліфікуватися як найчистіша метафізика, оскільки право, будучи за своєю природою нематеріальною субстанцією, далеко не завжди доступне спостереженню, а тим більш чуттєвому сприйняттю.

Основоположною рисою юридичного позитивізму є ототожнювання права з еманациєю волі держави (волюнтаризм). З цієї точки зору, роль юриста обмежена тлумаченням дійсної волі відповідних держав. Однак, для сучасних представників аналітичної юриспруденції єдність системи права, втілена в «основній нормі» (Г. Кельзен) або «єдності первинних та вторинних джерел» (Х. Л. Харт), більш важлива, ніж еманация права з конкретних актів волі держави.

Таким чином, класичний позитивізм можна звести до наступних принципів: 1) право – єдина система норм, що існує з волі держави; 2) ця система норм є «об'єктивною» реальністю, яку слід відрізнити від того, яким повинно бути право; 3) класичний позитивізм висуває жорсткі вимоги при визначенні юридичної дійсності тої чи іншої норми. З його точки зору, або дана норма юридично обов'язкова, або ні.

Мабуть, головною перевагою позитивістського методу сьогодні є те, що він, в порівнянні з такими методами, як реалізм, фемінізм, природне право й економічний аналіз права, віддає прихильність саме нормам, а не іншим чинникам політичного, економічного або ідеологічного порядку, розчиняючим норми в неюридичних явищах.

Нормативізм, найбільш рельєфно виражений у «чистому вченні про право» Ганса Кельзена, є логічним розвитком юридичного позитивізму (аналітичної юриспруденції). Методологічною основою нормативізму стала неокантіанська теорія про дуалізм «суцього» і «належного». Причому нормативізм відносить право до сфери належного, а не суцього, обмежуючись вивченням виключно формальної

сторони права. Кельзен визначає норму права як правило, за яким при належних обставинах (серед них делікт грає важливу роль) настають певні наслідки, як правило, у вигляді примусових заходів (санкцій). За Кельзенем, право – примусовий соціальний порядок. Примус у формі санкцій здійснюється певними централізованими органами держави, яка монополізувала насильство у суспільстві.

Теорія нормативізму привернула увагу російської та української юридичної думки невдовзі після опублікування Кельзенем своїх перших робіт. Методологічну основу нормативістської теорії серйозно критикували І. В. Полієнко і Б. О. Кістяківський, який з приводу теорії Кельзена писав: «Насправді буття однаково притаманне явищам, які можна пояснити за допомогою категорії необхідності, так і явищам, що визначаються категорією належного. А те, що правові явища Г. Кельзен зараховує до належного, уявленого у встановленому ним специфічному сенсі, то вже силою цієї вихідної точки зору уся його побудова постає як чистої води формально-логічна конструкція, яка ніяк не торкається буття і реальності права. Однак в цьому відстороненні від всякого буття і реальності Г. Кельзен і бачить власне сутність юриспруденції і юридичного методу. Помилковість його вихідних тез позначається... неоднаково в різних частинах його дослідження... одностороння нормативно-логічна побудова Кельзена, яку він вважає в основному юридичною, не пристосована навіть для вузької сфери юридичної догматики» [2; 401–402].

Водночас відзначимо, що на протипагу теорії нормативізму німецький юрист Карл Шмітт, опонент Г. Кельзена, обґрунтував ідею, що право – це не стільки норма, скільки «рішення». Звідси, до речі, і назва його теорії – «decisionism».

Природно-правовий метод припускає, що позитивне право черпає свою легітимність з природного права, яке виражає універсальні морально-етичні цінності і принципи, незалежні від національно-культурних особливостей. Можна виділити декілька основних точок зору на природу природного права: 1) природне право – еманация божественного права (*jus divinum*), і його джерелом є воля Бога; 2) природне право – це природне право, оскільки воно вкорінене в природі й поширюється на всіх живих істот; 3) природне право – це раціональне, розумне

право, оскільки вкорінене в розумі й природі людини; 4) природне право – справедливе право, вищий ідеал права.

Давньоримські юристи визначили природне право наступним чином, співвідносячи його з правом народів (*jus gentium*): «Природне право – це те право, якому природа навчила все живе: бо це право притаманне не тільки людському роду, але й усім тваринам, що народжуються на землі і в морі, і птахам; сюди відноситься поєднання чоловіка і жінки, яке ми називаємо шлюбом (одруженням), сюди ж народження дітей, сюди ж виховання; ми бачимо, що тварини, навіть дикі, володіють знанням цього права. Право народів – це те право, яким користуються народи людства; можливо легко зрозуміти його відміну від природного права: останнє є спільним для всіх тварин, а перше – лише для людей (у їх відносинах) між собою» [3; 83].

Раціоналістичний елемент у ставленні до природного права вперше з'являється у Гуго Гроція, який розглядав природне право як «*humano intellectui conveniens*», тобто як принципи, що є очевидними й зрозумілими для розуму людини і можуть бути виведені з безсумнівних самоочевидних положень шляхом правильного логічного роздуму. В подальшому раціоналістичний елемент вчення Гроція про природне право було розвинуто, і його почали розуміти як раціональне право, що спирається на природу і розум людини і засноване на якому-небудь основному філософському принципі. Ототожнення природного права зі справедливістю характерне для юридичного ідеалізму. «Якщо відкинути все різноманіття тез, які оформляють юридичний ідеалізм, – вказує Ж.-Л. Бержель, – то виявиться, що він відповідає доктринам «природного права» і твердженню про існування ідеалу вищої справедливості, такої справедливості, яка вища за позитивне право, що тисне на владу і самого законодавця» [4; 41].

Як уявляється, головною метою природно-правових вчень є виявлення тих норм і принципів, які об'єднують усіх людей, тобто пошук загальнолюдського юридичного елемента, незалежного від національних, релігійних, етнічних та інших особливостей.

На жаль, прихильники сучасної гуманістичної версії природного права періодично забувають, що можлива й інша модель в душі вчень Б. Спінози та

Т. Гоббса, яка вбачає головний природний закон суспільних відносин у перманентній війні усіх проти всіх, у соціал-дарвіністській боротьбі за існування, в якій виживає сильніший і найбільш пристосований. У трактуванні цих філософів природне право – фактична сила, а держава – сила всієї маси індивідів, що з'єдналися над одним індивідом. Справа ще й у тому, що природа людини, в якій прихильники природно-правових вчень намагаються відшукати основу права, не настільки шляхетна й добра, про що, до речі, попереджає й психоаналіз. Тому то й існує право, репресивна складова якого, підкреслювана позитивізмом, є стримуючим фактором стосовно негативного, іноді навіть звіриного боку людської природи.

Прихильники політико-орієнтованого підходу розуміють під правом постійний процес, в рамках якого члени спільноти намагаються виявити й забезпечити спільний інтерес. В цьому аспекті такий підхід перегукується з німецькою школою юриспруденції інтересів, яка тлумачить право як процес постійної боротьби. Знаний представник цієї школи Рудольф Ієрінг так визначив сутність права: «Життям права є боротьба, боротьба націй, державної влади, класів, груп інтересів та індивідів. Усе право є результатом боротьби, кожен важливу норму необхідно силою домагатися в тих, хто їй опирається, і вона залишається живою лише остільки, оскільки ті, хто її підтримує, готові її захищати. Право – це не абстрактна ідея, а жива сила» [5; 442]. Аналогічним чином політико-орієнтований підхід бачить у праві перманентний процес авторитетного та управляючого рішення, в якому право створюється, підтримується та змінюється під впливом рішень політично значимих факторів.

У другій половині ХХ століття виникла аналітична філософія права, яка застосовує філософські методи пізнання до вивчення та оцінки ролі права в суспільствах різного типу, розробляє й критикує принципи нормального права, вивчає природу й легітимність держави як джерела права. Головна теза економічного аналізу права, критичних досліджень права та феміністської юриспруденції полягає в тому, що не існує права, незалежного від політики. Теоретична новизна та політичний сенс вказаних напрямків проясняється на фоні правового позитивізму, в якому виражений традиційний ліберальний підхід до

права. Нові напрямки (більшою чи меншою мірою) відкидають лібералізм. Так, згідно концепції сучасного британського філософа права Х. Харта, будь-яке встановлене право є соціальним феноменом, доступним соціологічного аналізу. Основна теза Харта проголошує: «Не існує необхідного зв'язку права і моралі. Право пізнається на основі соціальних якостей і трактується у відповідності з його специфікою» [6; 79]. Правовий позитивізм розмежовує право й мораль. Харт фіксує подібність правових та моральних обов'язків. Обидва ці види передбачають: обов'язковість певної поведінки; критику й засудження індивіда при недотриманні обов'язків; соціальний сенс будь-якого обов'язку. Харт специфічно трактує принцип Дж. С. Мілля про завдання шкоди. Влада загалом і державна влада особливо – носій шкоди. Цілком звільнитися від владної шкоди неможливо, її можна лише зв'язати легітимністю. Шкода – це ступінь легітимного втручання влади при виключенні державного патерналізму. У ХІХ столітті ця ідея була популярною в британській філософії права. Сучасна аналітична філософія права відроджує її, зв'язуючи воедино правові, політичні та політико-філософські аспекти проблеми.

Будучи однією з найвпливовіших течій сучасної філософської думки, філософія екзистенціалізму не могла не справити вплив на формування філософії права. Оскільки екзистенціалізм висуває на перший план абсолютну унікальність людського буття. В сфері права йому притаманний акцент на людині та її невід'ємних правах. Як відомо, існують два різновиди екзистенціалізму: релігійний або християнський (М. О. Бердяєв, К. Ясперс, Г. Марсель) та атеїстичний (М. Хайдеггер, Ж. П. Сартр). Їх об'єднує переконання, що існування передує сутності, тобто людина спочатку існує, з'являється у світі і тільки пізніше визначається. На їх думку, людина не піддається визначенню, оскільки людиною вона стає лише згодом, причому такою людиною, якою бачить себе і якою себе робить. Людина існує як людина, постійно знаходячись поза собою, проектує себе та гублячи себе назовні. Характеризуючи атеїстичний екзистенціалізм, Ж. П. Сартр підкреслює, що «це гуманізм, оскільки ми нагадуємо людині, що немає іншого законодавця, крім неї самої, оскільки ми показуємо, що реалізувати себе по-людськи людина може не шляхом занурення у саму себе, а пошуком мети зовні, якою може бути звільнення або будь-яке конкретне самоздійснення» [7; 344]. У

такій інтерпретації право хоч і не визначає сутність людини, однак може створювати деякі важливі передумови її існування, сприяючи вільній самореалізації у зовнішньому світі. З іншого боку, за теорією екзистенційної комунікації Карла Ясперса, «спілкування людей, зв'язок з собі подібними – це структурний момент, універсальна умова людського буття». Комунікація, по Ясперсу, «настільки складає всеохоплюючу сутність людини, що поза комунікацією неможлива людська свобода» [8; 17]. Під таким кутом зору право повинне перетворитися в засіб, здатний забезпечити вільну міжособистісну комунікацію в загальнолюдському масштабі. По суті, екзистенціалістське трактування права багато в чому подібне з природно-правовим, оскільки обидва вбачають у праві інструмент гуманізації соціально-культурного середовища людського існування і підкреслюють в ньому загальнолюдський момент.

Право й суспільство взаємно обумовлюють одне одного, одне не може існувати без іншого. З одного боку, правові норми виникають тільки в суспільстві, з іншого – існування суспільства логічно передбачає право. «Суспільство, – вважає німецький філософ права Райнгольд Циппеліус, – є структурою смислоорієнтованих дій: структурою, при виникненні якої норми відіграють ключову роль» [9; 192]. Ще Аристотель підкреслював соціальну, спільнотну природу людини. Сучасна антропологія також утверджує колективістську, а не індивідуалістичну її сутність. Людина за своїми інстинктами є колективістом, бо тільки інстинкт солідарності дозволив їй вижити в умовах боротьби з природою. Будь-якому суспільству необхідне право, і будь-яке право є суспільним продуктом.

Одними з найважливіших представників соціологічного напрямку в праві були французькі юристи Л. Дюгі та Ж. Селль. Дюгі в своїх теоретичних побудовах відштовхувався від думки Аристотеля про те, що людина за своєю природою – громадська істота, яка живе в суспільстві і підкорюється його нормам. Перетворення соціальної норми в норму юридичну і народження права має місце тоді, коли більша частина суспільства приходить до висновку, що дана соціальна норма настільки важлива для суспільства, коли застосування примусу в якості санкції за її порушення стає суспільно необхідним і відповідає критерієві справедливості. Таке право має об'єктивний характер і не залежить від волі держави. Розвиваючи ідеї

Дюгі, Ж. Селль визначав право як суспільний імператив, що виражає необхідність, яка виникла з природної солідарності. Соціологічний підхід заперечує принципову різницю між національним і міжнародним правом, оскільки їх норми мають виток спільне джерело – суспільне буття.

Право – вияв культури, її найважливіша нормативно-аксіологічна складова. Саме в праві культура досягає своєї справжньої єдності й цілісності. Право виростає та розвивається в надрах культури, з іншого боку, право саме є важливим культууроутворюючим фактором, що сприяє розвитку цивілізації. Нерозривний органічний зв'язок права і його науки з культурою підкреслював Б. О. Кістяківський, який дійшов висновку: «для того, щоб наука про право була побудована правильно, вона має бути орієнтована не на ту чи іншу гуманітарно-наукову дисципліну і не на всю їх сукупність, а передусім на філософію культури і лише через неї на усю суму гуманітарних наук, об'єднаних за допомогою філософії в цілісну систему наукового знання» [2; 216].

Справді, в міру розвитку культури й права людина поступово звільняється від страху свавілля та грубого насилля, а свобода не тільки не зникає й не подавляється, а набуває нової культурної якості, входить в соціально-правові рамки та трансформується з ірраціонально-індивідуалістичного стану в стан раціонально-соціальний. Культура за посередництва права формує із відокремлених індивідів єдиний соціальний організм, в якому індивід тільки й може вижити й розвинути, свідомо реалізуючи власну свободу.

Психологічна теорія дослідження права, найбільш детально та послідовно опрацьована школою Л. І. Петражицького, мабуть, одна з оригінальніших у цій сфері. Вихідна методологічна установка цієї школи полягає в тому, що під правом розуміють психологічні переживання (емоції) юридичного характеру, адже «Специфічна природа явищ права, моралі, естетики, їх відмінності між собою та від інших переживань вкорінені не у сферу інтелектуального, а у сферу емоційного, імпульсивного...» [10; 353]. Усе те, що ми емоційно переживаємо в термінах кореспондуючих прав і обов'язків, складає психологічний зміст юридичних норм. На відміну від норм права, норми моралі мають чисто імперативний, обов'язково-однобічний характер. Професор Петражицький визначає поділ права на такі класи і

підкласи: 1) інтуїтивне і позитивне право, 2) офіційне і неофіційне право. Позитивне право, на його думку, – це специфічні правові емоції, котрі супроводжуються посиленнями на щось зовнішнє, обумовлююче дану поведінку суб'єкта. Офіційне право є підвидом позитивного права і являє собою «право, яке підлягає застосуванню і підтримці з боку представників державної влади, з обов'язку їх суспільного служіння». Право, позбавлене такого значення в державі, – неофіційне право. Інші правові емоції являють собою інтуїтивне право, притаманне окремим особам, яке залежить від їх природних задатків та психіки. Що стосується держави і державної влади, то вони, з точки зору психологічної теорії, є не щось реальне, а усього лише емоційна проекція, емоційна фантазма, і означають особливий вид прав, що приписуються певним особам. Виступаючи проти позитивістських теорій права, котрі вбачають суттєву ознаку права в примусі або визнанні його норм з боку держави, Петражицький за допомогою психологічного методу зміг доволі переконливо розкрити логічну непослідовність таких теорій.

Оскільки поняття «постмодернізм» надзвичайно багатогранне, має сенс вести мову не стільки про філософію постмодернізму в якості деякої цілісної теорії чи системи, скільки про певні тенденції в культурній самосвідомості розвинутих країн Заходу. Характерними рисами постмодернізму, що справили помітний вплив на розвиток сучасної теорії й філософії права, є: 1) скептичне ставлення до раціоналізму та його можливостей; 2) культурний і етичний релятивізм; 3) відмова від насильницького перетворення реальності, її переводу із «нерозумного» стану в «розумний»; 4) антисистематичність, тобто відмова від спроб систематизації світу, оскільки він не вкладається ні в які теоретичні схеми; 5) своєрідне плюралістичне змішування жанрів і стилів в хаосі буття» [1; 112].

В певному сенсі юридичний постмодернізм є симптомом кризового стану сучасного права, оскільки, на думку Г. Дж. Бермана: «Право ХХ ст. як в теорії, так і на практиці все менше сприймається як зв'язне ціле, звід, організм, «corpus juris» і все більше як мішанина, каша з миттєвих рішень і норм, які суперечать одна одній, поєднаних тільки спільними «прийомами», «технікою». Старе метаправо зруйнувалося, і його змінив своєрідний цинізм» [11; 52]. Все це змушує переглянути існуючі нині основні підходи до праворозуміння – теорію природного права,

юридичний позитивізм, соціологію права – з точки зору виклику постмодернізму. Визнаючи обмеженість традиційних типів праворозуміння, деякі дослідники пропонують «інтегративну» концепцію права, яка об'єднує все найкраще, що можна знайти в них. Так «інтегрована юриспруденція вміщує принципово важливі для прибічників позитивізму і юснатуралізму питання про природу права і її співвідношення з політикою і мораллю (які є критерієм розрізнення цих напрямків) у історичному вимірі – в контекст ще однієї групи питань: «Що таке правова традиція? Як вона виникає і як розвивається? В якій мірі аналітичні питання позитивіста та моральні питання прибічників теорії природного права не тільки обумовлені і структуровані, але й спрямовуються та вирішуються глобальними історичними питаннями того суспільства, право якого розглядається?» Усім основним школам юриспруденції для їх інтеграції необхідно відмовитись від «ствердження власної переваги», оскільки єдине, чого їм не вистачає – це «визнання їх взаємозалежності» [11; 363]. Серед філософських напрямків, здатних запропонувати новий підхід до права, слід відокремити феноменологію, герменевтику, антропологію та синергетику.

Феноменологія, починаючи з 60-х років ХХ ст., включає в себе два відносно самостійних напрямки: трансцендентальну (або філософську) феноменологію, до якої входять деякі різновиди екзистенціалістської течії (передусім ідеї М. Хайдеггера) та соціологічну феноменологію.

Вихідним положенням філософської феноменології є пошук аподиктичних основ соціального буття. Виступаючи проти вульгарного натуралізму (статичності, стабільності та об'єктивізму парадигми Нового часу) та ще більше проти релятивізму, що зароджувався, Е. Гуссерль «бачив таку основу в трансцендентальному Я, яке виступає аксіомою для соціального світу і його апріорною онтологічною підставою. У самодостатньому суб'єкті, його інтенції на зовнішній світ останній набуває модусу існування, в ньому ж розкривається «природа речей». При цьому зовнішній світ – світ феноменів – конститується свідомістю, наділяючи його відповідними значеннями. Тому ми маємо справу не з предметами об'єктивної реальності як такими, а з їх сенсами. Буття сенсів принципово відрізняється від буття об'єктивних предметів і буття психічних явищ:

сенс не є, а «означає» (набуває буття в якості значення). Водночас свідомість, яка конститує зовнішній світ, знаходиться в перманентному стані, постійно «переступаючи» власні межі, і не є тотожна самій собі в кожний даний момент. При цьому правові зв'язки, які не є ні фізичними, ні психічними явищами, походять не з природи людини, а з очевидністю осяжні в собі самих. Розум породжує норму поведінки (індивідуальну норму) в конкретній життєвій ситуації» [цит. за 12; 9]. Хибність подібних конструкцій очевидна. Довести нормативне почуття справедливості, виходячи із апіорі даного суб'єкта неможливо. Разом з тим поєднати одиничну життєву ситуацію з постульованим універсальним вихідним началом соціального буття прихильникам цього напрямку також не вдалося. Можливо, в зв'язку з цим, Е. Гуссерлю стало очевидно, що суб'єкт сам обумовлений життєвим світом – абсолютною онтологічною данністю, яка передує свідомості.

Схожа ситуація складається в іншому впливовому філософському напрямку – герменевтиці, основні положення якої сформульовані Гадамером. Завдання герменевтики, на його думку, – змусити говорити самі предмети, вчинки, спільне інтерсуб'єктивне поле учасників комунікації. На таку роль може претендувати не мова, а розмова (діалог) як різновид досвіду. Стосовно правової проблематики це конкретизується в проголошенні об'єктивного існування сенсу справедливості. П. Рікер вважав, що «він втілюється у визнанні та повазі до особистості іншого як суті соціальності. Право – це ставлення до іншого, опосередковане певними соціальними інститутами. Тим самим тільки й можливе спільне проживання або суспільство як єдине ціле (засноване на співробітництві, тобто політичне суспільство» [13; 28–29].

В межах філософсько-антропологічного напрямку особливо цікавим є постулат А. Гелена про те, що всі соціальні інститути (в тому числі й право) походять із недосконалості природи людини в якості компенсації цієї біологічної нездатності. Саме соціальні інститути забезпечують розподіл прав і обов'язків, соціокультурну ідентичність і гарантують тим самим стабільність суспільства. Єдиним критерієм їх оптимальності є самозбереження соціуму. Надзвичайно важливим є також привертання уваги до соціально-культурної обумовленості природи людини (правового статусу особистості). Все це сприяло визнанню

багатоманітності культур і правових систем сучасності, відмові від європоцентризму (К. Леві-Стросс, М. Герсковіц, К. Гірц). Однак відмова від пошуку спільних основ правової реальності, доведена до логічного завершення, може призвести до радикального релятивізму.

Синергетика – один з наймолодших міждисциплінарних напрямків наукових досліджень, який включає як певну методологію, так і відповідну картину світу. Будучи інтегративною доктриною, синергетика не може не зараховувати до своєї проблематики питання нормативного регулювання поведінки людей. В найбільш загальному вигляді синергетика – це нелінійне мислення та ймовірнісна (стохастична, недетермінована) картина світу, яка включає в якості основних моментів нерівноважність, нестійкість та незворотність складних об'єктів та процесів. Саме так описується складна дисипативна система (далека від рівноваги) як право, що є принципово відкритою.

Як бачимо, новітні течії філософії дають можливість більш адекватно представити картину правової реальності. Остання виявляє такі якості як динамізм, змінність, нестійкість, залежність від суб'єктивного сприйняття. Нові типи праворозуміння підходять до її опису та пояснення значно ближче, ніж традиційні школи права.

Крисюк Ю. П. Сучасні філософсько-правові концепції права та правопорядку.

Анотація. У статті розкрито положення основних філософсько-правових теорій, спрямованих на пояснення сенсу й сутності права й правопорядку. Показано спільне й відмінне у різноманітних теоретико-методологічних підходах, відзначена необхідність на сучасному етапі розвитку філософії права побудови інтегративної концепції, котра об'єднувала б позитивні напрацювання існуючих теорій.

Ключові слова: філософія права, позитивізм, нормативізм, природне право, політико-орієнтований підхід, екзистенціалізм, аналітична філософія права, соціологія права, психологічна теорія права, феноменологія, постмодернізм, інтегративна юриспруденція.

Крысюк Ю. П. Современные философско-правовые концепции права и правопорядка.

Аннотация. В статье раскрыты положения основных философско-правовых теорий, направленных на толкование смысла и сущности права и правопорядка. Показаны общие и отличительные черты в различных теоретико-методологических подходах, подчеркнута необходимость на современном этапе развития философии права построения интегративной концепции, которая объединяла бы позитивные наработки существующих теорий.

Ключевые слова: философия права, позитивизм, нормативизм, естественное право, политико-ориентированный подход, экзистенциализм, аналитическая философия права, социология права, психологическая теория права, феноменология, постмодернизм, интегративная юриспруденция.

Krysiuk Y. Modern philosophical-legal conceptions of right and law and order.

Annotation: The article reveals the basic philosophic and law theories aimed at the interpretation of meaning and substance of the law and legal order. Common and distinctive characteristics in different theoretical and methodological approaches are presented. The necessity of integration concept formation at the contemporary period of development of philosophy of law is emphasized.

Key Words: philosophy of law, positivism, normativism, natural law, policy-oriented approach, existentialism, analytical philosophy of law, sociology of law, psychological theory of law, phenomenology, postmodernism, integrative jurisprudence.

Список використаної літератури

1. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права / А. А. Мережко. – К.: Юстиниан, 2002. – 189 с.
2. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский; изд. подг. Ю. Н. Давыдов, В. В. Сапов. – СПб: РХГИ, 1999. – 800 с. – (Русская социология XX века).
3. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Дигесты Юстиниана. Институции Гая. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.
4. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель. – М.: НОТА БЕНЕ, 2000. – 576 с.–(Система права).
5. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг // Антология мировой правовой мысли: в 5-ти т. – М.: Мысль, 2003. – Т. 3. – С. 440–449.
6. Харт Х. Л. Концепция права / Х. Л. Харт; пер. з англ. – К.: Сфера, 1998. – 232 с.
7. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. сартр // Сумерки Богов / сост., общ. ред. и предисл. А. А. Яковлева. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319–344.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с. – (Мыслители XX века).
9. Циппеліус Р. Філософія права / Р Циппеліус; пер. з нім. Е. Е. Причепія. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
10. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий // Антология мировой правовой мысли: в 5-ти т. – М.: Мысль, 2003. – Т. 5. – С. 351–363.
11. Берман Г. Дж. Право і революція. Формування західної традиції права / Г. Дж. Берман. – К.: IRIS, 2001. – 652 с.
12. Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна / И. Л. Честнов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2002. – № 2. – С. 4–16.
13. Рикер П. Торжество языка над насиліем. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 27–36.